

До 200-річчя Євгена Гребінки

Людмила ЗАДОРЖНА,
професор
Національного університету
ім. Тараса Шевченка

ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ
ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ

УДК 821.161.2 Є.Гребінка

У статті зроблено загальний огляд творчості Є.Гребінки: розглянуто жанрову й образну системи, подано тематичний зріз, наголошено на викривальному пафосі байок письменника. Авторка визначила місце митця в українській літературі і його роль у розвитку українського романтизму.

Ключові слова: романтизм, байка, альбомна лірика, бурлескно-травестійне наслідування, вірш-посвята, ідеал, моральні цінності.

Двохсотлітній ювілей від дня народження Є.Гребінки (1812–1848), який відзначаємо сьогодні, спонукає того, хто щойно знайомиться з творчістю цього митця або звертається до неї не вперше, замислитися над тим, у чому полягає феномен, тобто винятковість, креативність творчого доробку цього письменника.

Можливо, цей феномен зумовлений добрим вихованням, що його Є.Гребінка отримав у батьківському домі. Батько, колишній штаб-ротмістр Павло Іванович Гребінка, та мати, що походила зі старовинного козацького роду Чайковських, подбали про виховання й освіту сина. Перший учитель Євгена – Павло Іванович Гусликий, доклав чимало зусиль, щоб належно підготувати свого учня до вступу в Ніжинську гімназію вищих наук імені князя Безбородька – одного з найпрестижніших тогочасних навчальних закладів, повний курс навчання в якому Є.Гребінка закінчив 1831 р.

У часи навчання Євгена особливо приваблювало малювання; жага малярської творчості, гадаємо, розбудила творчу індивідуальність у юнакові, інтерес до поезії. У цілому хист Гребінки-письменника розвинувся саме в гімназії. Два наступні роки, окрім трьох місяців військової служби в 1831 р., Є.Гребінка шукав можливості влаштуватися на службу в Петербурзі. 1831–1833 рр. з'явилися друком перші поетичні твори та байки письменника. Близько 1834 р. він прибув до Петербурга, де почав реалізувати батькову мрію. Павло Іванович вимріявав для сина викладацьку кар'єру, бажаючи бачити найстаршого з дітей професором. Спершу Є.Гребінка працював викладачем у Дворянському полку, згодом, із листопада 1837 р., – у Другому кадетському корпусі, а від 1838 р. – також в Інституті корпусу гірничих офіцерів і в Морському кадетському корпусі.

Перший біограф письменника писав, що учні згадували Євгена Павловича з теплотою й любов'ю, пам'ятаючи його як лагідного учителя, який усіляко заохочував своїх вихованців до літератур-

Євген Гребінка

них занять, коли помічав у них таку схильність. Завдяки притаманній йому «терпеливості й лагідності»¹, він ніколи не приструнчував пустунів у класі, ніколи не скаржився на них начальству, а лише в разі нестримності учня звертався до нього з тихими словами: «Ви нездужаєте, вам би треба в лікарню», й ці слова впливали на пустуна сильніше від усіляких погроз і покарань.

У навчальному процесі Є.Гребінка, як це слушно зауважує Олена Пчілка, прагнув розвивати в учневі здатність до самостійного, творчого мислення, прагнув бачити в їхніх творах «вільну думку, подану в гарному вислові»², звертав увагу на зміст роботи, при цьому дрібниці ніколи не перешкоджали йому побачити головне.

Літературну славу Є.Гребінці принесла збірка байок «Малороссийские приказки» (1834), що відразу була високо оцінена тогочасною критикою, зокрема М.Костомаровим, який зауважив, що Гребінчині байки «завжди читатимуться з насолодою», а також П.Кулішем, який 1860 р., пишучи до байок Є.Гребінки передмову, зазначав: «Коли рівняти їх до сусідньої словесності, то навряд чи є в її кращі приказки од Гребінчиних, а тільки що московські дзвони голосніші од наших. Гребінка, пишучи приказку, малює нам тут же наші села, поля і степи свіжими, да й не позиченими фарбами. Коли сміється він, то прислухайтесь – тут же крізь сміх почуєте якийсь сум; коли ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української»³.

Байки Є.Гребінки (усього 27 творів) присвячені гострим суспільним проблемам, що їх автор оцінює з демократичних позицій. У цих творах переважає не настанова й повчання, а викри-

¹ Михайлов М. Е.П.Гребенка / М.Михайлов// Лицей князя Безбородко. – Санкт-Петербург, 1859. – Отд. 2–97.

² Пчілка Олена. Євген Гребінка і його час / Олена Пчілка // Рідний край. – 1912. – № 5. – С. 15.

³ Куліш П. Приказки Гребінки / П.Куліш // Куліш П. Твори: у 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 514.

вальний пафос. Усі байки митця написані у віршованій формі. Особливість полягає в тому, що письменник вдається до нових у жанрі байки сюжетів.

У байці «Ведмежий суд» Є.Гребінка показує антигуманність суддів та суспільства, у якому хижаки, злочинці стають вершителями долі безневинних і моральних людей. Брутальною й ошуканською є сцена винесення вироку, в якій Волові приписано зізнатися у злочині, хоча насправді жодного злочину він не вчинив, лише здійснював дії, необхідні для підтримання власної життєдіяльності. Митець переконаний: що безконтрольнішими є хижаки, тим жорстокішою і потворнішою стає їхня сваволя. Він також вважає, що кожний має бути рівним перед Законом, а Закон у свою чергу повинен бути єдиним для всіх і не суперечити природній моралі. Саме в цьому й полягає позиція Гребінки-громадянина. Суддям, що стоять на сторожі законів суспільства, самим насамперед слід жити й діяти за законами, а не за хижацькими принципами, виявляти мудрість у осягненні суті правочинного в житті, а не бути засліпленими жадобою і зажерливістю. Якщо в байці «Ведмежий суд» Є.Гребінка концентрує увагу на беззахисності, беспорядності, терплячості й врешті приреченості Вола, то в байці «Віл» наголошує на безмежній працелюбності, самозреченості у труді й самопосягненні свого алегоричного персонажа.

Дидактичний пафос байки письменника завжди закодований у позитивні й доступні для сприйняття образи, як це бачимо в байці «Пшениця». Тут Є.Гребінка прагне дошукатися істинних цінностей життя і вбачає їх у величчї простоти. У байці «Рожа да Хміль» письменник рішуче відмовляє «дядькові» у праві рівнятися з «письменними» людьми: справжня цінність особистості, вважає митець, – не у причетності до певного стану, а в дотриманні нею морально-етичних норм життя. Дядько Охрім турбує Є.Гребінку не тим, що «побратав з панамі», а тим, що у дядька в хаті безнастанно, навіть коли хліб доспів у полі, «чарка катержна гуляє по столі». Адже така аморальна поведінка і спосіб життя в цілому свідчать про деградацію особистості. Пафос байки полягає в пошуку справжніх, а не позірних чеснот. Істинні цінності в уяві Є.Гребінки завжди пов'язані з працею, а не зі споживацтвом, людина не повинна заздрити чужому добробуту і має поважати набуте власною працею.

Байка «Могилині родини» – шаржований образок з життя. Зображуючи балаганну атмосферу Могилиних родин, Є.Гребінка розвинув популярний у літературі сюжет, коли гора породила мишу. Цим митець прагнув проілюструвати, що пиха й марнославство, сполучені з непогамованими бажаннями, зазвичай закінчуються крахом. Заслуга байкаря полягає в тому, що цій моральній алегорії він надав виразно українського звучання, національного колориту.

У творчому доробку Є.Гребінки знаходимо байки, що містять цілковито нову думку чи образ. До таких належить «Школяр Денис». У творі йдеться про недолугого чоловіка (гадаємо, байкар тут зумисне ужив слово «школяр», вказуючи на незрілість свого

персонажа), що неспроможний зрозуміти довколишній світ. Аналогічно й у байці «Рибалка» звучить дві теми: ставлення до освіти і проблема правди та справедливості, як їх відчуває неосвічений, відтак не спокушений, довірливий Рибалка. Цього персонажа також можна віднести до числа тих, хто не усвідомлює, що довколишній світ існує за своїми законами, які героєві незрозумілі й невіддільні. Саме тому пошук позитиву (в байці він співвідноситься з поняттям справедливості) у житті приводить Рибалку до розчарування, усі його почуття виявляються розбитими.

Проблему добра та зла Є.Гребінка намагається вирішити в байці «Сонце да Вітер», коли два явища природи сперечаються, «хто з них потужніший». Вітер у цьому разі уособлює морально-етичну категорію насилля, а сонце – ласку. Злу митець виразно протиставляє добро, яке суголосне із красою, ласкою, пестуванням, ogrиванням. Тема переваги добра над насиллям лежить і в основі байки «Злий кінь». Ніхто не спромігся «упорати» Коня, поки не з'явився Петро Деркач – розумний чоловік, що «в конях силу знає», явивши перевагу терпеливості й добра, що виступають рушієм життя.

У байці «Мірошник» письменник, гадаємо, прагнув розв'язати одвічну проблему пошуку й розуміння людиною щастя. Мірошник не відає, що володіє щастям. Байкар наголошує: щастя, добробут, благо в житті залежить від того, чи вміє людина вдовольнитися тим, що в неї є, чим їй випало володіти.

Є.Гребінка розвивав у своїй творчості манеру розповіді від імені людини з демократичного середовища, носія народних поглядів та естетичних уподобань, що була характерною для української літератури нової доби. Його байки вирізняються самобутністю тем, оригінальними образами, якісно новим філософським підходом в оцінці явищ життя, виразністю поетичного слова. Його творчість жанрово розмаїта. Окрім байок, митець написав і низку поетичних творів.

Поетична сторінка творчості Є.Гребінки відкривається віршем «Човен». Образ човна вкорінений у дохристиянській традиції, наприклад, давньоєгипетській, давньогрецькій, і є символом переходу зі світу живих до світу мертвих. Водночас човен у поезії Є.Гребінки за значенням близький до образу життя як моря. Плин життя поет сприймає як безкінечний потік. Одним із найпопулярніших образів у творчості українських поетів-романтиків є образ дівчини, для якої щастя тотожне життю в парі з коханим чоловіком. Поза цим ідеалом, сприйняття якого завжди максималістське, героїня зазвичай не уявляє свого щастя. Саме тому втрата омріяного ідеалу призводить до загибелі ліричної героїні. Саме такою й з'являється дівчина в поезії Є.Гребінки «Українська мелодія».

Настрої та емоції романтичного героя знаходяться в центрі поезії «Надпись к рисунку К.С.А.Г-ной», яка є зразком так званої альбомної лірики, де панує приватне почуття й рефлексія. У Гребінчиній «Надписи к рисунку...» йдеться про почуття повного відчаю, безвиході, роздумів над власною долею. Цей

мотив зближує дану поезію з фольклором. Виразно романтичною є й поезія «Печаль», у якій трьом етапам людського життя: дитинству, молодості й старості відповідають різні душевні стани особистості. При цьому кожен із цих станів відтворює один із аспектів романтичного сприйняття світу: замилювання природою, зосередження на власному почутті й відособлення ліричного героя від оточення, неприйняття ним довколишнього світу.

Українську історію Є.Гребінка, як і переважна більшість українських романтиків, показує через добу Козаччини, особливо наголошуючи на подіях XVII ст., а також через давньоруську історію. У поемі «Богдан. Сцени из жизни малороссийского гетьмана Зиновия Хмельницкого» (1843; уривки твору з'явилися друком 1839 та 1841) поет подав власну «поетичну версію» історичних подій і оцінку діяльності гетьмана. Є.Гребінка стоїть на тій позиції, що й Самовидець у своєму літописі: Богдан Хмельницький у поемі виступає носієм справедливості, історичної істини. Гетьман стає проводирем народу в його визвольній війні, прагнучи, щоб народ жив у певності, що ніхто не зазіхне на честь його родини, віри, на одвічну народну мораль. В інтерпретації Є.Гребінки доля Богдана Хмельницького співвідноситься з долею народу; у цьому – історична та художня правда твору. «Рогдаєв пир» – це віршована ода-слава «бесстрашному учителю» Олегу; сюжет про князя Олега, зафіксований у «Повісті минулих літ», митець переповідає, залучаючи згадку про Бояна. Історичну тематику в поезії Є.Гребінки, очевидно, можна найбільшою мірою співвіднести із поезією українських романтиків. Відомо, що в їхніх поетичних творах на історичну тему зазвичай панувала ностальгія за давниною, колишньою українською славою. Це почуття характерне і для Є.Гребінки. У поезії «Курган» він стверджує: цінність давнини полягає в тому, що колишні події перетворюються на джерело духовного піднесення людини над буденною одноманітністю. Тему поезії й покликання митця письменник втілює у традиційному для української романтичної поезії образі бандуриста, кобзаря. Вперше образ бандуриста з'явився в баладі Л.Боровиковського «Бандурист» (1830), згодом – у поезії А.Метлинського (Могили) «Бандура» зі збірки «Думи і пісні та дещо» (1839). Є.Гребінка звернувся до цього образу у вірші «Український бард» (1837), підкресливши роль співця в боротьбі українського народу за незалежність.

Низка поезій у творчості Є.Гребінки належить до жанру віршів-посвят, у яких важливу роль відіграє сюжет: це і розповідь про долю дівчини, яка чекає з Дону «чорнобривого козаченька» («Надпись к рисунку...»), і напучування («Приятелю»), і ностальгія за кращими роками життя («У.С.Ловцовой»). Однак сенс віршів-посвят полягає не в зовнішній події, а у відображенні внутрішнього життя особистості.

Окрему увагу варто приділити інтерпретації поеми О.Пушкіна «Полтава», що її здійснив Є.Гребінка. Вважаємо неправомірним називати її пере-

кладом, хоча сам автор у підзаголовку назвав свій витвір «вільним перекладом». Насправді художні прийоми, до яких він вдається, інтерпретуючи пушкінський сюжет, належать до сфери наслідування в бурлескно-травестійній манері. Це дає підстави стверджувати: перед нами – не переклад твору О.Пушкіна, а спроба бурлескно-травестійного наслідування твору, характерна для численних епігонів І.Котляревського.

Поетична творчість Є.Гребінки свідчить про постійний мистецький пошук письменника. Він розбудував засади українського романтизму, розширив жанрове поле української поетичної творчості, створив зразок бурлескно-травестійного наслідування в традиціях української літератури, але за новим першозвірцем. Жанрово-тематичне багатство й багатоманітність української і світової літератур письменник примножив і прозовою сторінкою своєї творчості, яку відкрив 1835 р., опублікувавши оповідання «Малороссийское предание» та «Сто сорок п'ять», що згодом увійшли до циклу оповідань і повістей «Рассказы пирятинца». Саме відтоді в українській літературі починає розвиватися психологічне письмо, психологічна проза.

У чому суть добра? Цю проблему Є.Гребінка вирішує в оповіданні «Воспоминания», герой якого постає доброю людиною. Він зайнятий винятково розвагами, цілковито бездіяльний, тому не може нікому нашкодити. Тут морально-етичну проблему добра письменник вирішує у філософському плані: для нього добро – не безцільне, а сповнене істинних моральних цінностей життя.

Одним із перших в українській літературі в повісті «Лука Прохорович» Є.Гребінка зобразив представників нижчих верств чиновництва. У центрі цього твору знаходиться Лука Прохорович – губерньський секретар, який у погоні за виграшним лотерейним квитком одружується з наймичкою Агафією, не знаючи, що та продала квиток його приятелю – Семену Семеновичу, який у свою чергу програв квиток у карти. Своїм твором Є.Гребінка мовби запитує в читача, що таке щастя: може, це лотерея, коли не знаєш, виграєш чи програєш? Письменник вбачає смисл існування людини не в матеріальному добробуті, а в багатому внутрішньому світі.

Повість Є.Гребінки «Верное лекарство» – зразок твору, у якому досконале володіння художньою формою допомагає письменнику показати події у дзеркальному відображенні. Відтворення життя звичайного чиновника у зворотньому напрямку дає змогу Є.Гребінці простежити марноту існування стандартної людської особистості. Герой цього твору прагне омолодитися завдяки лікам, аби побудувати своє життя по-іншому. Відтак він змінює у своєму житті полюси цінностей та поведінку, хоча, як розуміє читач, насправді зазнає неминучих вікових змін: ослаблення волі, розумова деградація, втрата пам'яті тощо. Читач розуміє, що герой твору насправді розминувся з дійсністю. Людина, як показує письменник, стає нещасною, обманюючи інших. Письменник вважає, що справжніми ліками

для людини є надія, сподівання – без мрії людське існування неможливе.

Повість «Кулик» присвячена темі невдячності людини за добро. Юліан Астафійович Чурбинський замість віддячити Макару Петровичу Медведєву, який улаштував його долю і благополуччя, брутально утверджує свої права нувориша-поміщика. Заручниками цих стосунків стають кріпаки обох поміщиків – Маша і Петрушка, які внаслідок сварки між своїми панами не можуть одружитися й гинуть. Так у художній формі письменник вирішує проблему людської невдячності, підносячи водночас думку, що жодна людина не повинна бути власністю іншої, мусить сама розпоряджатися своєю долею.

Новаторським для подальшої розбудови традиції гротескного твору в українській літературі стала повість Є.Гребінки «Путевые записки зайца», у якій письменник провів аналогію між світом природи і світом людини. Прагнення героя твору шукати щастя в «муромських лесах» змушує його постійно бути в дорозі, постійно шукати ідеал, який при наближенні виявляється нітрохи не привабливішим від тієї дійсності, що спонукала героя до втечі. У цьому творі митець доходить висновку, що довершений істоті не під силу змінити обставини й зовнішній світ. Однак людині належить докладати безнастанних зусиль на шляху самовдосконалення, змінюючи бодай найближче своє оточення. Шлях до пізнання світу, наголошує Є.Гребінка, універсальний, при цьому він пов'язаний з удосконаленням людського ества.

У повісті «Нежинский полковник Золотаренко» Є.Гребінка розробив сюжет про долю корсунського полковника згідно з «Історією Русів». Полковник Золотаренко, який звик бачити у представникові іншого табору лише ворога, не усвідомлює, що війна закінчується там, де починається любов. Відтак він не розуміє почуттів, що виникають у його сестри Любки до посильного польського старости шляхтича Францішека. Смерть Любки перетворюється для Францішек на заклик до помсти полковникові як за смерть коханої, так і за своє невідбутнє щастя й понівечену людську гідність. Автор стверджує, що ненависть є згубним для людини почуттям.

Чи не найцікавіший у прозовій спадщині прозаїка – роман «Чайковський», в основі якого лежить історико-патріотична тема. Хоча вона й не оперта на конкретну історичну подію (твір не належить до історичної романістики, митець не вдається до документально-історичного матеріалу), тут зображено не тільки козацький побут і звичаї на Січі, а й показано вплив козацтва на життя суспільства. Роман «Чайковський» належить до драматично-ідилічних творів, у яких показано, що життя окремої особистості залежить від історичних подій.

У творі наявні дві сюжетні лінії: життя козацтва і життя посільства із властивими для нього міжетнічними відносинами, причому історичні події у творі трактуються як міра добра і зла, що йо-

го чинять герої твору. Систему образів письменник подає як комплексний портрет рушійної суспільної сили, що з волі історичних обставин перебуває в мілітарному оточенні. Тут представлено і тип городового козацтва – полковник Іван, і козацтва січового – кошовий Олексій, Микита Прихвостень, і козацтва, що відбуває свою службу в зимівнику, – Касян. Основною рисою козацтва є героїзм: і в бою, і в різних життєвих випробуваннях. Так, письменник одним із перших в українській літературі (роман «Чайковський» опубліковано 1843 р., а роман П.Куліша «Чорна рада» – 1857 р.) звертається до історико-романного жанру, розбудовуючи таким чином традиції українського романтизму.

Звертався Є.Гребінка і до жанру роману-біографії, роману-виховання. Головним героєм роману «Доктор» є Іван Тарасович Севрюгін. Це високодуховна людина, що потрапляє у брутальне оточення. Спершу йдеться про домашні обставини, що відчують Івана, згодом учитель укріплює в молодому Севрюгіні прагнення допомагати людям, полегшуючи їхні страждання. Саме тому герой стає одним із кращих докторів Петербурзької медичної академії, отримує достойну практику.

Очевидно, Іван Тарасович скінчив би життя респектабельним фахівцем у галузі медицини, якби на його шляху не трапилася Юлія Іванівна: людина облудна, лукава, цинічна, яка, заплутавшись у житті, виміщає свою образу за власні невдачі на людині, що робить іншим добро. Вона разом зі своїми родичами ошукує Івана Тарасовича, забираючи в нього кошти, позбавляючи практики, окрадаючи його.

Потребуючи підтримки, Іван Тарасович зустрічає свого колишнього товариша, який пропонує героєві тамувати горе пияцтвом. Тепер доля сувора до героя як ніколи, забирає в нього життя тоді, коли він повертається в рідне повітове містечко, з якого колись вирушив до Петербурга. Хто він, Іван Тарасович Севрюгін: людина-невдаха чи людина, яка вповні виконала своє життєве призначення?

Якщо розцінювати його життя з позиції високого призначення людини – наголошує своїм твором письменник – життєва місія Івана Тарасовича Севрюгіна відбулася цілковито. Він працює для добра інших, але недосконали і навіть порочні у своєму естві люди, скориставшись його допомогою, стають причиною загибелі свого добродійника. За значенням і глибиною піднятих морально-етичних проблем перед нами – вершинний образ митця.

Прозова спадщина, поетичні твори й байки дозволяють оцінити Є.Гребінку як яскравого представника українського романтизму, письменника-новатора, який створив невмирущі образи, розбудовував жанрові виднокраї української літератури, збагативши її новими темами, примножуючи цим світову літературу. У своїх байках, у поезії та в прозовій спадщині Є.Гребінка подав портрет своєї епохи, виявивши при цьому глибоку мистецьку індивідуальність, яка, ідучи услід за покликом віку, зосталася, проте, вірною високим моральним цінностям.